

VI. ETICA LUI DESCARTES

Într-o viziune clasică, platoniciană, Descartes a admis că pentru om binele suprem se identifică cu posedarea adevărului, ceea ce presupune înclinația voinței spre luminarea înțelegerii. Filosofia carteziană a dat expresie începuturilor modernității, a căutărilor ce au dus la configurarea fizionomiei unui nou tip uman preocupat de a cunoaște, subordona și cuceri natura. Animat de idealul unei cunoașteri universale omul modern s-a afirmat în umbra mitului faustic, prin aspirația de a dobândi o cunoaștere prin care să domine și să utilizeze tot ceea ce i-ar putea fi de folos pentru atingerea propriilor interese.

RENÉ DESCARTES (1595 – 1650) s-a născut în orașelul francez La Haye, Touraine, într-o familie în care cei mai mulți dintre membri au îmbrățișat meseria armelor, cu excepția tatălui său care a fost consilier al Parlamentului din Bretagne. La vârsta de 8 ani a început să urmeze cursurile colegiului iezuit La Flèche. Aici el a studiat discipline umanistice, matematica și filosofia scolastică, în intenția de a găsi o cale de cercetare rațională a doctrinelor creștine; catolicismul a exercitat o influență majoră asupra gândirii sale, însă filosofia sa s-a afirmat până la urmă ca reacție anti-scolastică. A studiat de asemenea dreptul la Universitatea din Poitiers (1616), fără a practica vreodată profesia de jurist. În 1618 și-a oferit serviciile prințului Maurice de Nassau, conducător al Provinciilor Unite ale Olandei, cu intenția de a îmbrățișa cariera militară. A servit în mai multe armate, și a participat la Războiului de 30 de ani, fără a renunța însă la preocupările științifice, la studiul matematicii și filosofiei. În 1628 s-a mutat în Olanda, unde a rămas până la sfârșitul vieții, și unde și-a conceput scrierile filosofice. În 1649 a fost invitat în Suedia pentru a o instrui în filosofie pe regina Cristina, însă datorită rigorilor iernii nordice Descartes s-a îmbolnăvit de pneumonie și-a murit un an mai târziu.

În 1637 filosoful a publicat cea mai importantă lucrare a sa – *Eseuri filosofice* – în patru părți, prima consacrată geometriei, a doua opticii, a treia meteoriților iar a patra intitulată *Discurs asupra metodei*, speculațiilor filosofice. A mai publicat *Meditationes de Prima Philosophia*, în 1641, *Principiile filosofiei*, în 1644 și *Pasiunile sufletului* în 1648.

Cu toată înclinația lui Descartes spre problematica cunoașterii și spre cercetarea științifică, filosofia sa rămâne inseparabilă de problema moralei. Descoperirea adevărului reprezintă și pentru el sursa fericirii supreme, iar aceasta este condiționată de utilizarea tuturor resurselor proprii conștiinței umane, intelectuale, afective, morale. Metoda carteziană – una dintre contribuțiile cele mai originale ale acestui gânditor la raționalismul modern – reclamă atât respectarea unor reguli ce privesc exercițiul speculativ al intelectului, cât și însușirea unor virtuți morale: probitate

(onestitate, integritate), prudență, cutezanță, dragoste de adevăr și poate, prima dintre toate, perseverență.

Filosoful își formulează concepția etică în contextul deosebit al filosofiei sale, cel al îndoielii radicale și metodice, în care și-a angajat în mod deliberat gândirea și spiritul. Filosofia sa recomandă suspendarea judecății, întârzierea procesului de raționare, oricât de mult ar fi nevoie pentru atingerea certitudinii. În calitatea de savant - filosof, de cuceritor al unui tărâm al cunoașterii din ce în ce mai cuprinzător, îți poți suspenda judecata, ca om smuls în vârtejul acțiunilor reclamate de cotidian, trebuie însă să continui să trăiești și să acționezi sub imperiul deciziilor ce nu suportă amânare. Acțiunea este din ce în ce mai urgentă, certitudinea din ce în ce mai greu de dobândit. Problemele ridicate de supraviețuirea umană nu pot aștepta depășirea îndoielii, tot ce întreprindem necesită o întemeiere solidă, adevăruri, pe care știința ni le furnizează, dar nu pe măsura dorințelor noastre. Scopurile revendică o fundamentare fără echivoc chiar în condițiile insuficienței cunoașterii de care dispunem.

Soluția pe care o construiește filosoful francez rămâne suspendată în provizorat, el propune un substitut pentru morala autentică, care să înlesnească atingerea țelurilor în lipsa unei cunoașteri suficient de dezvoltate pentru a putea inspira o morală definitivă. În *Partea a treia* din *Discursul despre metoda de a ne conduce bine rațiunea și a căuta adevărul în științe*, el schițează principiile moralei sale provizorii, sub forma a trei maxime fundamentale.

„Cea dintâi maximă era de a mă supune legilor și obiceiurilor țării mele, păstrându-mi religia în care a fost crescut în copilărie și conducându-mă în toate privințele după opiniile cele mai cumpătate și înțelepte, aplicate de oamenii cei mai cu judecată cu care aș fi avut de a face.”
DESCARTES – *Discurs asupra metodei*

Prima maximă invocă autoritatea bunului simț, „lucrul cel mai bine împărțit din lume.” Este oare această declarație doar o expresie unui conformism, a unei mediocrități în planul manifestării morale? Autorul maximei este încredințat că dincolo de diversitatea credințelor și moravurilor, toate acestea au o platformă comună, fiind chiar echivalente. Cea mai bună opțiune, dacă dorim să fim scutiți de neplăceri, de controverse inepuizabile și de întârzieri inutile, ar fi astfel să ni le însușim pe cele ale persoanelor alături de care trebuie să trăim. Putem surprinde la Descartes o inversare a valorilor, când trecem de la domeniul gândirii la cel al faptelor. Dacă gândim solitar, în și prin noi înșine – antiscolastic - îmbrățișând o atitudine solipsistă, acționăm doar împreună cu ceilalți, suntem înlănțuiți într-o spațio-temporalitate comună, al cărei control nu-l deținem. În ordinea acțiunii momentul îndoielii – esențial pentru investigațiile noastre pozitivistice – poate fi dezastruos, fiind echivalent cu nehotărârea, „cel mai mare rău dintre toate”. Filosoful

francez observă cu subtilitate, că putem dobândi certitudinea morală a unor lucruri de care rațional ne putem îndoii. Putem substitui evidența intelectuală cu certitudinea morală. Dacă exigența este calea adecvată în cunoaștere, relativitatea situațiilor presupuse de traiul în colectivitate, justifică plasarea în planul medietății, alegerea unei mulțumitoare căi de mijloc. În raport cu moralitatea, bunul simț se dovedește a fi norma în stare să asigure echilibrul, conservarea atitudinilor și moravurilor necesare coeziunii sociale. O asemenea alegere are și consecințe nefavorabile, una dintre dificultățile la care conduce adoptarea căii de mijloc este în atenția lui Descartes în maxima a doua. Cum ar putea acest principiu să confere certitudine și să susțină un comportament cu fermitatea cerută de exigențele vieții sociale?

„Cea de-a doua maximă a mea era de a fi cât mai ferm și mai hotărât cu putință în acțiunile mele și de a urma constant chiar opinii mai îndoielnice odată ce m-am hotărât să le accept ca și când ar fi opinii sigure: imitam în felul acesta pe călătorii care, văzând că au pierdut drumul în pădure, nu trebuie să rătăcească când într-o parte, când într-alta, nici să se oprească într-un loc, ci să meargă mereu în aceeași direcție și să n-o schimbe din orice pricină, chiar dacă la început poate numai întâmplarea i-a determinat s-o aleagă; căci astfel chiar dacă nu se îndreaptă încotro doresc, cel puțin vor ajunge undeva unde cu siguranță va fi mai bine decât în mijlocul pădurii.”

DESCARTES – *Discurs asupra metodei*

Fermitatea acțiunii, care nu poate fi găsită în opinii, își va avea sursa (exclusivă) în hotărârea cu care s-a optat pentru una dintre ele. S-ar putea să nu găsim nici un motiv pentru a considera o hotărâre preferabilă altora, suntem însă întotdeauna îndreptățiți și obligați să facem o alegere, pentru a fi scutiți de neplăcerile amânării. După alegere voința are menirea de a o susține, de a o face „foarte adevărată și foarte sigură”. Adevăratul suport al alegerii este voința care nu se supune nici unei condiționări, și nu este obligată să se justifice în nici un fel și față de nici o instanță. Din faptul pur de a vrea decurge o certitudine pe care nici o operație cognitivă, nici o deliberare nu ar fi putut-o pregăti. Acțiunea este singurul răspuns, indiferent de dificultățile ce vor apărea. Adevărul acțiunii este de negăsit în prezent, de aceea el trebuie lăsat pe seama viitorului. Valoarea alegerii nu constă în ceea ce alegem, ci doar în actul arbitrar al alegerii, care are ca resort voința, izvorul nesecat al valorii hotărârilor noastre. Singurul lucru de care nu ne putem dispensa este perseverența, efortul de a conserva alegerea pentru a fi ferit de deziluzii. Constanța este astfel virtutea ce justifică în cel mai înalt grad efortul nostru de a o cultiva, având grijă să nu o confundăm cu fidelitatea, care nu este decât o pasiune. Dacă fidelitatea nu face decât să ne lege de momentele trecutului, constanța carteziană constă în reafirmarea permanentă a voinței în momentele prezentului.

„A treia maximă era de a încerca întotdeauna să mă înving pe mine însumi mai degrabă decât soarta și să schimb mai degrabă dorințele mele decât ordinea lumii și în genere, de a mă obișnui să cred că nu există nimic care să fie în întregime în puterea noastră, în afara gândurilor noastre, astfel că după ce am acționat cât mai bine asupra lucrurilor exterioare, ceea ce a rămas neîndeplinit ne este cu adevărat imposibil. Și numai acest fapt mi se părea suficient pentru a mă împiedica să doresc în viitor un lucru pe care nu l-aș putea obține, ceea ce mă face fericit.”

DESCARTES – *Discurs asupra metodei*

Rolul ultimei maxime constă în a pune în evidență necesitatea delimitării subiectului de obiect, a eului de lumea exterioară, pentru ca stabilind partea ce revine fiecăruia din acești doi termeni pe planul acțiunii, să poată fi realizat un echilibru just între dorințe și posibilități. Ni se sugerează cu stoicism: „pentru a avea ceea ce vrem, trebuie să nu vrem nimic”, suntem îndemnați să ne moderăm dorințele încetând să mai râvnim la bunuri pe care nu le posedăm. Descartes consideră că vechile idealuri ale stoicilor nu și-au epuizat valoarea, de aici apologia moderației și accentul pus pe autonomia eului, cât și resemnarea față de universală înlănțuire a fenomenelor.

Omul cartezian trebuie să-și impună pentru a nu se lovi de imposibil, să nu dorească nimic din ceea ce nu este în starea să facă, să respecte metoda din care sunt deduse cele trei „reguli de morală”. Așa cum metoda ne învață să selectăm, să împărțim, să clasificăm dificultățile, acțiunea ne impune să acordăm prioritate anumitor lucruri dacă dorim să obținem altele. Nimic nu este posibil dintr-odată. Este necesar să învățăm să ne înăbușim dorințele și să le adecvăm posibilităților noastre într-o acțiune de renunțare comodă dar temporară. În felul acesta vom putea aduce în sfera realizabilului din ce în ce mai multe lucruri, până când dominația ordinii universale se va extinde asupra întregii realități.

Spre sfârșitul *Discursului* filosoful anunță în mod „nestoic” că progresul științelor ne îndreptățește să nutrim ambiția de a deveni stăpâni și posesorii naturii.

„...este posibil să ajungem la cunoștințe care să fie foarte folositoare în viață și în locul filosofiei speculative care se învață în școli s-ar putea găsi una practică, prin care, cunoscând puterea și acțiunea focului, a apei, a aerului, a astrilor, a cerurilor și a tuturor acelor corpuri care ne înconjoară, tot atât de distinct cum cunoaștem diferitele meserii ale meșteșugarilor noștri, le-am putea da, în același timp, toate întrebuințările pentru care se potrivesc, devenind în modul acesta întru câțiva stăpâni și posesori ai naturii”.

DESCARTES – *Discurs asupra metodei*

Etica celor trei maxime carteziene constituie o tehnică a fericirii care nu acceptă practica unor procedee empirice și credințe tradiționale decât ca o necesitate trecătoare, ce premerge morala definitivă. Etica sa s-ar fi dorit una a acțiunii creatoare,

științific întemeiate, el întrevide perspectiva unei fundamentări raționale a tuturor manifestărilor umane. Morala sa provizorie se va dovedi a fi și cea definitivă, rămânând suspendată în îndoială, creatorul ei a turnat în tiparele cele mai tradiționaliste ideile cele mai avansate. În planul moralei provizorii se cere fermitate și acțiune promptă și pentru aceasta certitudinea morală, deși relativă este suficientă .

De asemenea Descartes a susținut că buna întrebuințare a libertății este capitală. Libertatea nu se poate întemeia în concepția lui, la fel cum susțineau vechii stoici, decât pe sine. Morala carteziană va fi construită, fapt surprinzător pentru filosoful care a inițiat raționalismul modern, în afara rațiunii, bazându-se pe afirmarea neechivocă a voinței, rațiunii rămânându-i doar rolul de a lua cunoștință și de a contribui la îndeplinirea deciziilor, ea va confirma doar adevărurile voinței. Cele trei maxime presupun și o folosire adecvată a libertății de care putem dispune. Dialectica libertate – voință se va dovedi crucială pentru găsirea căii drepte. Libertatea, un dar prețios de la Dumnezeu, dobândește valoare doar printr-o bună însușire și întrebuințare. Libertatea apare drept condiție a posibilității voinței, iar aceasta este condiția realizării libertății. Avem o datorie permanentă față de libertatea noastră, în afara căreia demnitatea nu ar mai avea nici un conținut.